

ULTIMA ESPERANZA BOOKS

LÄSA•RESA•DÖ

PER ERIK TELL

ISBN: 978-91-982370-6-1

**© Per Erik Tell
Ystad 2015**

Omslagsbild från London Transport Museum. Foto: Per Erik Tell

**Utgiven av Ultima Esperanza Books
www.ultimaesperanzabooks.se**

*Jag följer inte längre drömmar som försvann,
jag följer vägen som jag fann...*

Ronny Carlsson

Per Erik Tell har tidigare gett ut:

Ljuva September (*kriminalroman, 2003*)

Olof, Tore, Tore (*kriminalroman, 2004*)

Lost Springs (*reseskildring, 2005, nyutgivning 2010*)

Detta fredliga uppdrag – om 522 svenskar i terrorns

Kongo (*historisk dokumentär, 2005*)

Efter alla dessa år (*kriminalroman, 2007*)

Tack för i afton – om spelemannen Hakon Swärd

(*biografi, 2008*) tillsammans med Bertil Sandström

Whisky Blues (*kriminalroman, 2010*) tillsammans

med Börje Berglund

Den falske ingenjören – och andra svenska spår i

Argentina (*reseskildring, 2011*)

ABD-bok på skånska (*humor, 2011*) illustrerad av

Börje Berglund

Skånes historia – från Ale stenar till Öresundsbron

(*populärhistoria, 2012*) illustrerad av Börje

Berglund

Innehåll

Läsa, resa, dö / 10

ARGENTINA

På väg / 12

Alla de som kom någon annanstans ifrån / 14

Ingen halvfull Fritiof Andersson... / 18

Dockan till barnen i Theresienstadt / 20

En tre minuters kärlekshistoria / 22

Järnväg kräver underhåll / 24

Ett svenskt kulturresevat / 26

Käldolmar på Calle Tacuarí / 28

Valsafari i Patagonien / 30

Fulölen vann / 34

Jesus bland indianerna / 37

DOMINIKANSKA REPUBLIKEN

Motståndsmannen / 40

Non-smoking generation / 44

USA

En biologisk skattkammare / 46

Mellan Ingo och Borat / 50

Tvärs Rio Grande / 52

By air mail / 55

KANADA

Då så, mot himlen! / 58

UNGERN

I Wallenbergs cell / 61

GEORGIEN

Tblisi loves you / 64

Sommar i Svanetien / 66

Från Baku till Batumi / 68

På andra sidan / 71

Georgian Military Highway / 73

LIECHTENSTEIN

Fotboll, skidor och död i Vaduz / 75

SAN MARINO

Hantverk på Monte Titano / 77

MONACO

Ett löjligt litet land / 79

ANDORRA

Framtidstro i Pyrenéerna / 81

LUXEMBURG

Godnatt för popens megawatt / 83

FRANKRIKE

Frankofila förtroligheter / 85

Bomben på Gare du Nord / 86

Medelhavets svarta pärla / 87

DANMARK

En onsdag i Odense / 90

Ett snabbt stopp vid baren Spunk / 91

Var fan finns Ove Giedde? / 95

Bakom galler i Horsens / 98

SKOTTLAND

Stående stenar / 100

Whisky blues på riktigt / 103

Ryggbiffen trädde vi på tältpinnar / 105

MAROCKO

En konjak i baksätet / 109

INDIEN

Så mycket mer än Bollywood / 111

Coromandelkustens danska fort / 113

Julnattsbussen / 118

Glöm Goa / 119

TYSKLAND

I orkanen Emmas öga / 122

Garderobens hemligheter / 125

Checkpoint Charlie / 129

WC-papper från DDR / 131

Ulbrichts hämnd / 134

Kafkas kärleksbrev / 136

BELGIEN

Livet levs någon annanstans / 139

Sen pinkade vi i kungens trädgård / 141

ESTLAND

Utan ärkeänglar i Tallinn / 143

LITAUEN

Undercover i ny nation / 145

RYSSLAND

Hon släppte ut Pavlovs hundar / 147

ENGLAND

En spik i foten på djävulen / 152

Spårvagnsbyn / 155

Sötsur sås i kyrkan / 157

Bland de lärda i Cambridge / 159

IRLAND

900 kubik på gröna ön / 161

FINLAND

Kulturhuvudstadspizza / 164

NORGE

Bergens Varg / 167

INDONESIEN

Mot Java / 169

Frukost upp och ned / 171

Panik i Pangandaran / 172

Ett Pompeji år 2010 / 174

Sultanens vakt / 178

Hemsökt eller hemskt sökt? / 180

GREKLAND

Krisens tragedier / 182

PORTUGAL

När örnen har landat / 185

Det är bara min rumpa han vill ha / 187

Fado – är det samma som karaoke? / 190

SLOVENIEN

Det olyckliga välståndet / 192

SERBIEN

Känslan men inte rätta viljan / 194

KOSOVO

Balkans vilda bebi / 196

MAKEDONIEN

Ett Tintinland på gränsen till Orienten / 199

ALBANIEN

Påvligt trafikkaos / 201

MONTENEGRO

Inför EM-kvalet / 203

BOSNIEN

Krigsturism i krutdurk / 205

KROATIEN

Turisternas nya svarta / 207

Tryffel och valium / 209

SCHWEIZ

von Dönicke / 211

Den sjätte mannen / 215

SVERIGE

Ystad – Haparanda / 219

Läsa, resa, dö

Ä r läsa och resa att leva, så är skriva att dö. Åtminstone en liten smula varje gång.

Den amerikanske deckarförfattaren Lawrence Block skriver i sin författarmanual *Telling lies for fun and profit* i en parentes att en anomali med författaryrket är att de allra flesta målare älskar att måla, musiker älskar att spela, men väldigt många skrivare hatar att skriva.

Den produktive österleningen CJ Charpentier i Järrestad har skrivit ännu en bok. 115 sidor under titeln *Manometer* med underrubriken – en liten bok om att skriva och resa.

Hela berättelsen handlar egentligen om att skriva just den boken. Hur de inledande fem-sex raderna kan ta åtskilliga timmar:

...interfolierat av ett osaligt vandrande mellan arbetsbordet-kylskåpet-bokhyllan med avbrott för radionyheter, tre cigaretter, två koppar te och en smörgås, en snabb promenad, ett glas rödvin-cognac-pastis."

Eller också måste författaren mitt i sitt skapande av någon sorts inre tvång köra en tvättmaskin, dammsuga eller förbereda middagen. Trots att det kanske inte behövs.

Lawrence Block retar sig på att författaren oftast harangeras för sin uthållighet genom att skriva en bok och mera sällan för att hen faktiskt har talang. CJ Charpentier betonar vikten av research, att samla grundfakta och att vara korrekt. Hans bok ångar av kunskap, detaljrikedom och anekdoter kring skrivandets hantverk och resandet som ger reflektioner och stoff åt författaren.

CJ är själva sinnebilden av en resenär. Senaste resan gick till ön Réunion utanför Madagaskar.

Ove Allansson har skapat läsenären.

Tomas Polvall har gett ut *På väg* för att handgripligen leda res- och skrivlystna på rätt väg. En utmärkt handledning där Polvall poängterar intryckens värde. Visst är skrivandet ett hantverk men

talangen som Block efterlyser måste självklart också finnas där.

Polvall har också skrivit *Kalifornien, stora drömmar, stora landskap* och skriver, som den resenär han är:

"Varje dag vill jag vara beredd på det oförutsägbara."

Ivar Lo-Johansson gav 1957 ut en tunn bok, *Att skriva en roman*, som väl kanske egentligen mest är en förklaring till hans egen författardrift, men han beskriver skapandeprocessen så här:

"...gemene man jämför den med alkoholrus, författarna själva med baksmälla, romantikerna med ett slags samlag med Gud."

Det skulle också kunna gälla för läsandet och resandet. Och kanske även döden, vår allra sista resa.

Nobelprisade resenären VS Naipaul berättar i *Att läsa och skriva* att han tidigt ville bli författare men också insåg att den litteratur som inspirerade honom låg långt från hans egen värld, Trinidad. Resandet och skrivandet gjorde att han hittade hem och kunde sammanföra världarna. Genom likheter och skillnader förklarar man världen och sig själv.

Läsandet ger nyfikenheten. Resandet ger upplevelserna. Skrivandet är viljan att kapa av en bit av sina erfarenheter, dela med sig en bit av sig själv.

Reseskildringarnas storhetstid var 1940- till 60-talen. Sten Bergman, Rolf Blomberg, Hans Ostelius, Arthur Lundkvist och många andra kom ut i jätteupplagor. Tord Wallström, Bengt Sjögren och Georg Dahl. Torgny Sommeliuss och Sven Öste.

Vi har och har haft kvinnliga reseskribenter av rang; Ida Bäckmann, Barbro Alving och Fredrika Bremer.

I CJ Charpentiers *Manometer* följer man författarens mödor på loftet i huset i Järrestad samtidigt som man förs på vindlande vägar ut i världen. Impressioner blandas med rena handgripligheter:

"Kan något formuleras bättre, utgå eller kompletteras?"

Tanken kommer omedelbart då jag satt punkt för den här samlingen. En del har varit publicerat tidigare, annat inte. Några är längre reportage, andra är korta reflektioner. Den röda tråden är läsandet och resandet. Jag kan inte berätta för er vad ni ska läsa och lägga mig inte i vart ni reser eller hur, men läs och res. Kan ni inte undvika det, så skriv också.

Per Erik Tell

På väg

Jag har läst om den röda jordens svenskar, den glömda spillran av utvandrare, såsom prins Wilhelm mötte dem i slutet av 1940-talet i Misionesprovinsen, och Martin Rogbergs samtida skildring av framtidslandet. Jag har läst John Karlzéns fina berättelse i *Vägen till paraplyet* om de svenska mejeristerna i 1910-talets Buenos Aires.

Jag har pratat med vännen Jorge på Gamlegården som var chaufför åt Salvador Allende i Chile och efter kuppen 1973 flydde till Sverige via Argentina.

I boken *Hårda tag i Argentina* har jag läst om vännen Kjells kompis pappa Oscar Lundqwist som var gaucho, poliskommissarie och handelsman i Patagonien, tröskat igenom Bruce Chatwins legendariska reseskildring *I Patagonien*, sett filmen om Butch Cassidy och Sundance Kid på nytt och återupplevt Che Guevaras mc-färd. Jag har nynnat Evert Taube under vinskänkta (argentinskt rött malbec) sena kvällar samt försökt ta ett och annat strakbent tangosteg...

Jag har studerat kartan för att hitta Garibaldigatan där Mossad snöt Adolf Eichmann.

Jag har konstaterat att Argentinas befriare San Martín och jag har en gemensam vurm för franska Boulogne-sur-mer.

Kjell har berättat hur han som ung sjöman såg Evita på lit-de-parade i Buenos Aires och jag har lyssnat. Jag har sett filmen och skrålrat *Don't cry for me, Argentina* i duschen.

Vännen John har skickat bilder från glaciärerna i söder och vännen Ulrik en filmsnutt från Iguazúfallen i djungeln.

Jag har varit grön i ansiktet av dollarkursens berg- och dalbaneåkning från 5.80 till 9.40 och tillbaka igen till dagens 7.15. Den argentinska peson tjyväker på greenbacks.

Jag har vaccinerat mig mot gula febern.

Jag har försökt fräscha upp min spanska i en studiecirkel och blivit vettskrämd av att lyssna på ett avsnitt ur en argentinsk radioshow. Jag fattade nada.

Jag har tråkat ut de som råkat komma i närheten med långa utläggningar om mina drömmar om Sydamerika, och allt jag ska uppleva.

Jag har pratat om det så länge att jag mött bekanta på stan som undrat om jag redan kommit hem igen.

Jag har försökt fatta att solen står i norr mitt på dagen, att Buenos Aires ligger söder om Kapstaden och att det blir mitt livs varmaste julafton.

Jag har legat vaken och funderat på vad jag gett mig in på.

Jag vet inte vad som väntar.

Vamos a Argentina!

Alla de som kom någon annanstans ifrån

Tiden tappar fotfästet, lösgörs och slungar ut mig i ett tomrum där inget knyts till relativa teorier. Jag förflyttas inte bara i rum, trettontusen kilometer i en diagonal över Atlanten, tusen kilometer i timmen, tiotusen meter över det stora havet, i en klaustrofobisk plåtlåda.

Jag färdas i sällskap med den bångstyriga, gäckande, tiden, som inte berättar vart vi är på väg. Om det är till 2009. Det kan lika väl vara till 1952. Eller 1924.

På väg mot ett möte med Buenos Aires. Ska bli *porteño* - en av alla dem som Borges skrev, "kom någon annanstans ifrån".

Det kan vara den 1 oktober 1924.

Våren siktar in sig på *Capital Federal* och det ljusa blå är på väg, smyger tyst i jakarandaträdens knoppande blommor, och snart ska stadens stolthet, paradgatan Avenida 9 de Julio, färgas lätt violett.

Det blir enklare att leva.

Än enklare när gaskaminens låga skruvas ned och väsandet tystnar. De överraskande skyfallen upphör. Vintern, som lät stormen från Malvinas lyfta vikens vatten över kajen i La Boca och dränka rättorna i de fattigas Baracas, är över.

När värmen kommer åter och torkar de frusna barnens lekar i barrion, mjukar upp de gamlas leder och låter ungdomens kärlekar leva.

När koftan kan tas av och bara axlar blottas, kavajen knäppas upp, om än inte tas av. Fönstren hissas och gatans milda vind, den som är *el buen aire* tillåts svepa in, rensa röken från askfaten vid borden på kaféerna Tortoni, Federal och Tolón.

Jag ser dem överallt. De som kommer någon annanstans ifrån.

Den lungsiktinge eldaren som lämnat den sotsvarta kolboxen och

flammande ångpannan för en tid och nu sitter hostande på en bänk på Plaza de Mayo med huvudet sänkt, djupt mellan de ensamma axlarna, och matar duvor med några fattiga brödbitar som han pedantiskt och omständligt delar i små, små bitar.

Sjömannen som, likt Martinson i *Resor utan mål*, med bufflig envishet lyckats ta sig förbi de många hindren, ”sjömanskrogarna, boxningslokalerna, pornografibiograferna och den polisransonerade maskinellt byråkratiska Buenos Airesprostitutionen, korrumperad och eländig”.

Avenida Santa Fé nummer 1860, i det borgerliga Barrio Norte. En annan värld, flärd och elegans. Ett inbjudande valv över entrén till Teatro Gran Splendid. Alla de som kommer någon annanstans ifrån passerar förbi. Fångas av två högtalare som flankerar ingångens smäckra pelare. Till gatans kakofoni av röster, rop, bilars tut på hästskjutsar och spårvagnar strömmar tangons toner och Carlos Gardels röst bjuder för första gången upp i radio. Det är den 1 oktober 1924 och du har stannat till vid Max Glücksmanns klassiska Radio Splendid.

Du behöver inte stå länge, försjunken i Gardels vemodiga sång om *el caminito*, förrän du själv tar några försiktiga steg, inleder en *salida simple*. Ensamheten i trängseln på trottoaren får mig att i tanken citera någon, jag glömt vem, som skrev att Gardel kan få oss att ana ruinerna runt oss. Kanske var det också Borges.

Borta i tankar och steg, bara vagt anar jag konturer av ruiner när musiken tonar ut, tystnar och en märkbart tagen locutor, en hallåmans, brutna röst bryter fram i högtalarnas elektriska knaster och annonserar:

– Evita är död. Presidenten har utlyst landssorg.

En puff av den kyliga vintervinden föser mig rysande från biografpalatset Splendid och radions sorgemusik till höger och runt hörnet in på Avenida Callao. Det är den 26 juli 1952 och jag följer strömmen av de tiotusentals som kommer någon annanstans ifrån, och nu målmedvetet gemensamt flyter i riktning mot det rosa palatset på Plaza de Mayo.

Män och kvinnor hänger i klasar från fönstren längs gatorna. Vita näsdukar vinkar och den blå och vita flaggan fladdrar från balkongerna. De stora bilarna, Ford, Chevrolet och Dodge, kom-

mer inte längre fram på gatorna. Banderoller, breda led och vajande fanor från fackföreningarna. Förenade i sorgen. Gråtande kvinnor och män som tagit hatten av. När skymningen kommer gnistrar facklor och eldar framför Casa Rosada. María Eva Duarte Perón ligger därinne.

Eller är det hon på balustraden? Står hon där och lyser, madonnan som frälste de fattiga med hopp om arbete och mat för dagen? Folket sjunger stillsamt. Gråter inte för sista gången för Argentina.

Jag söker mig mot Café Victoria just där Calle Bolívar slinker ut på torget. Bakom tidningsskjulet med La Prensa, La Nación, Clarín och de överlastade hyllorna med kolorerade magasin försvinner ljuden från torgets tragiska manifestation. Jag ler mot servitrisen klädd i oklanderligt vit skjorta och svart kjol, kommen någon annanstans ifrån, och beställer en *Quilmes*. Glaset är frostat. En skål potatiships klirrar mot glasbordet. Servitrisen ler tillbaka. Det är lätt att bli förälskad i Buenos Aires.

Två unga pojkar jonglerar med bollar framför bordet och en man försöker sälja pennor med en ställbar lampa på. Mycket lämplig då det blir mörkt. Fem pesos señor, fem pesos, se här. Kostymer och byxdressar ilar över gatan till myndighetskontoren när bussar, taxibilar och motorcyklar frustar till och stannar för rött ljus, beredda att vråla iväg i blårok så fort det slår om. Längs marmorfasaden smyger en trashank med sin filt. Jag anar ruinerna bland alla dem som kommer någon annanstans ifrån.

Kvittot bekräftar att det är en torsdag i december 2009, och sommarsolens skärpa målar skjortan mörk under armarna och pannan röd. Strax vandrar mödrarna på torget.

Jag flanerar Calle Bolívar upp genom San Telmos enkelriktade gator mot siestan. Passerar restauranger, *parillas*, som ännu inte slagit upp portarna för kvällens *bife de chorizo*. I gatstenen minnesplattor över de folkets soldater som fördes bort, mördades och försvann utan ett spår under det smutsiga kriget. Graffiti på husen. Malvinas, Maradona och Madonna. Och så Che.

På Calle Estados Unidos står Emilios två skrotfärdiga 245:or parkerade. Ett hjul på trottoaren, en strålkastare som hänger i sin kabel, vindrutan sprucken från kant till kant, ett bakdäck på sock.

Posten ligger i en hög, ett skoavtryck på gasräkningen, katterna

jamar och stryker sig mot benet. Huset vibrerar av musik. Emilio ropar och sjunger, dansar frigörande med tunna tonåriga flickor. På taket bor Palle, en 73-årig eremit från Yosemite i Kalifornien, som lämnat bergen, ser varje tango som en förälskelse, och lotsar sin tjugo år yngre partner Laura runt *confiterior* och *milongor*.

Jag sitter med ett glas vin på *pation* utanför mitt rum och pratar med dem; dramatikern Stuart från Melbourne som köpte en antikvarisk karta över Danmark på Mercado San Telmo i saluhallarna, högerhöken Peterson från New Mexico, på bröllopsresa, och vi spelar poker och röker Marlboro.

Och så Bengt Backlund, fotografen från Uppsala, som fångar allihop i sina bilder - de som kom någon annanstans ifrån. I bilderna återvänder vi till den flagnade elegans och den blandning av epoker, uttryck och stilar som för alltid är Buenos Aires. Du och jag. Oviktigt när.

Siempre – alltid.

Ingen halvfull Fritiof Andersson...

En handfull kvarter från vår lägenhet i San Telmo i Buenos Aires ligger den breda avenyn Paseo Colón, som en avdelare mellan de gamla hamnkvarteren och själva staden.

Paseo Colón, odödliggjord i Evert Taubes visa om Fritiof Andersson, och dennes öde, då han för en flickas skull oförtjänt hamnade i fängelse, för ett dråp han begått.

"Jag var ung, jag var fri, jag var full, jag var kär, och då vet man hur illa det går..."

Mellan hamnen, Puerto Madero, som idag är restaurang- och shoppingkvarter för det vackra folket, och Paseo Colón, ligger den tysta och till synes bortglömda gatan Azopardo. Här ligger i sin tur den svenska kyrkan i Buenos Aires, i en mörk tegelbyggnad sedan 1944.

Svenska kyrkans historia är i mångt och mycket berättelsen om den svenska handelssjöfarten.

När jag första gången besöker den svenska, numera nordiska, kyrkan i Buenos Aires, förnimmar jag nästan Harry Martinsons tunga andetag och kolrökshosta, sviter efter hans långa dagar som eldare över Atlanten. Här kunde han få en stunds ro och vila efter resan, i ett robust samlingsrum med låga bokhyllor och nötta bokrygggar, några fätöljer och läsestolar.

Men det stämmer inte i tid. Martinson eldade sig över Atlanten på 1920-talet och i *Resor utan mål* sitter han istället i den norska sjömanskyrkan på parallellgatan Avenida Ingeniero Huerta. Rastlös och vresig efter en hård resa tänker han:

"Ge oss ett badrum i vart fartyg... ett dagrum i var båt, med bokhyllor och bänkar!... Ge oss sjömansprästerna också, men utan kyrklighet..."

Den svenska handelsflottans trafik på Buenos Aires ebbade ut

under 70- och 80-talen, och är i princip helt borta idag.

Norska sjömanskyrkan som Martinson kontemplerade i, revs av militärdiktaturen 1978, för att ge plats åt en motorväg.

Den svenska kyrkan var på väg mot samma öde, då Avenida Juan de Garay skulle breddas, men då slog stadsplanerarna själva bakut mot beslutet och förklarade kyrkan som byggnadsminnesmärke.

Verksamheten har ändrats genom decennierna. Den besöksgrupp som i mitten av 1900-talet var den självklara, de svenska sjömännen, är utdöd. Istället har kyrkan, förutom naturligtvis den rent andliga verksamheten, sökt sig en ny väg, som förmedlare av svensk kultur.

Varje månad visar kyrkan svensk, eller nordisk, film och efter filmen är det debatt och kyrkkaffe. Jag ser Roy Anderssons film *Du levande* i en skön soffa i kyrkans samlingsrum. Vi är ett fyrtiotal personer i lokalen. Filmen är textad på spanska och blir en utmärkt språklektion. Det är ganska korta meningar och ett bra tempo för inläring av nya glosor.

I den efterföljande debatten får jag känslan av att jag och sonen är de enda svensktalande i lokalen. Ingen halvfull Fritiof Andersson på bakre rad, ingen lungsiktig Martinson på en träbänk vid sidan av. Istället spansktalande paranta damer och herrar som anländer i taxi.

Jag tänker framåt. Hur ser det ut här om tio år?

För kyrkan måste det religiösa vara huvudsaken. I dag heter prästen Andres Albertssen, är född i Argentina, men med danska mor- och farföräldrar.

Om tio år - är det då ens lönt att ringa till mässa för gudstjänst på svenska?

Jag ska fråga folk i morgon då jag går dit på den årliga julmässan, dricker glögg, äter lussekatter och handlar knäckebröd och Kalles kaviar.

Dockan till barnen i Theresienstadt

Jag ringer på dörrklockan till Holocaustmuseet på Calle Montevideo i centrala Buenos Aires. Efter en kort stund öppnas porten och en vänlig man släpper in mig. Det kostar tio pesos och jag får ett par buntar stenciler och några broschyrer i handen.

Jag har nyligen läst Isser Harels bok *Huset på Garibaldi-gatan* om hur Mossad, för nästan exakt femtio år sedan i Argentina, spårade upp, fångade in och förde Adolf Eichmann till Israel för rättegång.

Under läsningen om Eichmann kunde jag referera till gator och caféer som Mossads män besökte under kartläggningen av Eichmann, eller som han kallade sig i Argentina, Ricardo Klement.

När jag står i museet och ser alla bilderna från Auschwitz och de andra förintelslägren, är det en scen i en lägenhet på Näsbychaussée, hemma i Kristianstad, som kommer för mig. Jag satt för några år sedan en eftermiddag och pratade med Gienia Johanneson, som tillbringade praktiskt taget hela kriget i tysk fångenskap, varav en fruktansvärd tid i Auschwitz. Hon kom levande därifrån, och hon valde att ägna resten av sitt liv åt att berätta om vad hon var med om.

De timmarna, med en levande människa på andra sidan köksbordet, är den starkaste upplevelsen av Förintelsen som jag någonsin haft. Holocaustmuseet i Buenos Aires inräknat, även om det ändå är lika fruktansvärt varje gång man påminns om Förintelsen, ser bilderna från utrotningsslågren, eller läser propagandatexterna och vittnesmålen..

Utställningen i den före detta industrilokalen är ganska ordinär ur ren museisynpunkt. Förutom den grundläggande informationen om nazismen och dess försök att exekvera sin ”slutgiltiga lösning på judeproblemet” så ligger fokus naturligtvis på de kopplingar till Argentina som finns. Vilka inte är få.

Argentina är unikt som flykting- och invandrarland som före, under och efter kriget, tog emot tusentals judar – och även, naziförbrytare.

Det finns en stor judisk grupp i Buenos Aires.

Det var samtidigt hit flera höga nazister och krigsförbrytare sökte sig efter kriget. Adolf Eichmann, mannen som administrerade hela utrotningskampanjen, var bara en, den fruktade doktor Mengele, från Auschwitz, en annan.

Isser Harels och Gienias berättelser bildar fond till det jag ser på museet, och starka känslor griper tag och slungas runt i kropp och tanke. Hela den halvtimme jag tillbringar på museet är jag den ende besökaren. Jag är glad för det.

Mest intryck gör dockan i fångkläder som Erika May de Salzer tillverkade i lägret i Theresienstadt till ett barn. När dockan var färdig, var barnet borta. I augusti i fjol skänkte Erika May de Salzers efterlevande i Argentina dockan till museet. Jag tittar länge på den. Dockan skulle ha blivit ett litet barns vän, en kamrat, där i helvetet, men hann aldrig fram. Kanske blev ändå arbetet med dockan Erika May de Salzers sätt att överleva. Hon fann en meningsfull, och osjälvisk, sysselsättning, under de värsta av dagar som mänskligheten utsatt varandra för.

En tre minuters kärlekshistoria

När min vän Paul, en 73-årig amerikan som presenterar sig som eremiten från Yosemite, förklarar tango som att varje dans är en "treminuters kärlekshistoria", så är det klart att jag blir intresserad.

Tango är ett ofrånkomligt fenomen i Buenos Aires.

Det finns tangoshower för turister med uppvisningar, som är mer cirkuskonster och akrobatik än social dans. Och så finns det där, bortom turiststråken, det lite mytiska och närmast osynliga, tills man möter det.

En ingång dit kan vara taxichauffören med den smala mustaschen och de rökskadade stämbanden, som i den fortfarande heta natten, trots fläktandet från nervevade rutor, har bilradion inställd på en tangostation, där Carlos Gardels smäktande röst förmedlar ekivoka historier om sena natters kärlekshistorier på bakgator. Efter nattskiftet kör han troligen direkt till milongan och dansar tills det ljusnar över Rio de la Plata igen.

Varje torsdag eftermiddag kan man för 28 pesos få tre timmars grupplektioner på *Confitería Ideal*, mitt i Buenos Aires. Nybörjare stappar de första stegen i närheten av bardisken. De mer avancerade glider runt i stolt elegans, på parkettens mitt.

Confitería Ideal är ett kafé, i en stil som för tankarna till 1920-talet. På ovanvåningen ligger danssalen. Stora speglar täcker väggarna och runt borden smyger kyparen Pedro, och serverar kaffe och mineralvatten.

Pedro rör sig sakta och värdigt, men tiden har stått still.

Dansläraren heter Eduardo Saucedo. Han är vänlig, ja rent av älskvärd, men bestämd. Han vet vad tango handlar om. Det är känslor. Känslor. Egentligen ingenting annat. Det finns grundsteg, men det är känslan och kommunikationen med den man dansar

som är det allra viktigaste. Inte hur man dansar, utan vilken känsla man lägger i dansen. Därför är det egentligen ingenting märkligt, när jag ser en man vika ihop och stoppa ned blindkappen i bakfickan, innan han styr ut på golvet med sin partner. Eduardo Saucedo är tangoartist.

Hon som håller ihop arrangemanget på Confitería Ideal heter Kikki. Hon är från Trollhättan, men lämnade staden i mitten av sextioalet, ungefär samtidigt som Saab lanserade V4:an.

Kikki lever för och av tangon. Det var den som förde henne till Buenos Aires. I dag är hon en av de namnkunniga tangoproducenterna.

Vi pratar om Evert Taube, som red till Samborombón för att dansa tango. Kikki berättar att hon under alla åren med tangon mer och mer har insett hur nära den argentinska dansen den svenske nationaltrubaduren faktiskt måste ha levt. Hur hans musik i mångt och mycket är just tango. Och då pratar hon i första hand inte rytm, utan just känsla.

Tango är lite blues, eller fado, men med en avgörande skillnad. I tangon är man två, och det är samspelet de båda emellan som är det viktiga. Visst är det flott att se vackra kvinnor och stiliga män utföra halsbrytande steg på fullsatta uppvisningar, med klackarna i taket. Men det är på milongan där ett snabbt ögonkast bjuder upp till en tango, och den privata, intima, atmosfären uppstår, som tangon lever. Det är där en 73-årig eremit från Kalifornien har rätt att bli förälskad under tre minuter.

Min egen karriär är troligen både påbörjad och avslutad, trots att mor och far i min barndom ibland spelade stenkakan med ”Tango för två”, där en av raderna för alltid etsat sig fast:

...det var mig ändå, Per Erik bjöd på tango för två!”

Järnväg kräver underhåll

Än en gång sätter jag mig i en av de bekväma långfärdsbussarna på Retiro, den stora omnibusscentralen, i Buenos Aires. Målet är åter Misionesprovinzen.

Det är 120 mil dit, ungefär. Jag åker sent på eftermiddagen och är framme på morgonen. Då har jag förhoppningsvis sovit rätt gott, ätit bra och kunnat både kissa och borsta tänderna.

Argentina är ett stort land.

Jag har gjort ett antal resor. För fjorton dagar sedan gjorde jag en 350-milatur över Mendoza, via det jordbävningsdrabbade Chile och norra Patagonien, tillbaka till Buenos Aires. Med buss.

En gång i tiden byggdes järnvägsnätet ut i Argentina. Det är ett till synes alldeles utmärkt land för järnväg. Platt, ödsligt, och man kan dra raka linjer, mil efter mil. Det var engelsmän, men också många svenskar, som var ingenjörer och rallare, och lade ut räls. I Rosario finns till och med en park som heter Plaza Sueca, för att hedra de svenska järnvägsarbetarna.

I dag åker man istället buss.

Vägarna är raka och i förhållandevis gott skick.

Järnvägarna förfaller.

Retiro är som en veritabel flygplats, med ett 80-tal plattformar för avgångar och ankomster. Ett antal restauranger, caféer, souvenirbutiker, apotek, kiosker och krimskramsaffärer.

Bussbolagen tävlar i att fänga sina kunder. Bussarna är stora, moderna, ofta Volvobussar, och ombord finns alltid två chaufförer och en steward. De är fantasifullt målade med bilder från turistorter, och bara namnen på bolagen föder fantasin. Här rullar en "Crucero del Norte", där en "El Patagonico", en "Tigre Iguazú" eller en "Mendocino".

Det är ganska billigt. En 120-milaresa kostar i runda tal 300

svenska kronor, enkel resa. Men du åker på natten, spar in en hotellövernattning, och du sover ofta precis lika bra, om du har öronproppar och filt.

Åker du dagtid kan du få enorma vyer.

Jag har åkt i en krängande buss på hisnande serpentinvägar i Anderna, med chaufförer som gjort omkörningar i nedförslut, och dundrat fram på motorvägar. Men jag har ändå alltid känt mig trygg. Kanske för att bussarna inte får köra fortare än 100 km/h. I Chile fanns till och med en röd lampa som blinkade ilsket om chauffören körde för fort. Då kom det upp en ljusskylt som sade att man skulle påpeka detta för bussens personal, eller ringa ett nummer som angavs, för att klaga på vårdslösheten!

Men varför blev det buss och inte tåg som dominerar resandet i Argentina?

En taxichaufför i Rosario gav oss det enkla svaret på frågan:

– Järnväg kräver underhåll, svarade han.

Jag är i Argentina, men tänker på Banverket hemma i Sverige.

Ett svenskt kulturresevat

Staden Oberá i Misionesprovinsen, inklämd mellan Paraguay och Brasilien i det nordöstra hörnet av Argentina, är en alldeles speciell upplevelse för en svensk.

Staden grundades av svenskar, spillror av två misslyckade emigrationsvågor till Brasilien. Den första kring 1890, och den andra ungefär tjugo år senare. Brasilien blev inte det utlovade drömlandet, och många tog sitt pick och pack, rodde över Uruguayfloden och blev istället yerbamateodlare i Misiones. Av yerbabusken torkades och maldes mate, den argentinska nationaldrycken. De blev ”den röda jordens svenskar”. Prins Wilhelm myntade uttrycket vid ett besök 1947.

Oberá har nu ungefär 70 000 invånare. Svenskarna är idag en minoritet. Det sägs att ungefär hundra personer fortfarande pratar svenska i staden. Jag har träffat ganska många av dem.

Fru Wik, en av fyra systrar, expedierar på apotek Europa, på svenska.

Järnhandlare Andersson säljer Sandviks motorsågar.

Adelina Hasselström, lika aktiv i skolan, som alltid.

Hjalmar Björklund gör matestunden på sena eftermiddagen till en höjdpunkt. Hans bror, yerbaodlaren Klas, finns alltid där när svenskar dyker upp. Något år efter mitt besök omkommer Klas i en trafikolycka då han kör ut framför en stor lastbil i korsningen utanför *secaderan*, yerbatorken, där han tillverkar och packar in maten. Just den mate som han döpt till *Cuatro caminos*, efter korsningen som ska bli hans öde.

Birgit Holmgren driver själv sin *chacra* med många olika djur. Hennes kusin, Lucia, lagar mat, städar, och sköter om det nordiska huset i *Parque de los inmigrantes*. Hon undrar om det är rättstavat på skylten där det står Välkommen på svenska vid infarten. Det

är det. Jag nämner inte en annan skylt med namnen Carlzon och Holgrem...

Dick Barney, som slogs ut i stavhopparförsöken i Mexiko-OS 1968, utvecklar alternativa energikällor och har ett radioprogram en gång i veckan om solkraft, vattenturbiner och vindsnurror.

Systrarna Olsson läser Allers; ”vi lär oss många nya ord i korsorden”.

Och så vidare.

De flesta är barnbarn, några barnbarnsbarn, till svenska immigranter. Bara några få av dem har varit i Sverige. Ändå har de den svenska flaggan på bordet, broderade bonader, eller kungen och Silvia, på väggen. Därtill en dalahäst i bokhyllan. Det är fantastiskt.

Det finns också en tragisk historia i bakgrunden, som vi inte ska glömma.

Detta är en rest av de svenska utvandrare, vars barn och makar dog i svält och umbäranden, vars skördar åts upp av gräshoppor, eller sveptes bort av Uruguayfloden som svämmade över och drog både bostad och boskap med sig. Barnen band de fast i träden. De som förde en ojämn kamp mot arroganta myndigheter i Brasilien.

Utvandrare som förlorade allt nästan allt de hade.

Hit arrangerar ett antal svenska resebyråer gruppresor. Vi svenskar, som har råd, reser hit, pekar, skrattar, och förvånar oss.

Lika tacksamt överraskad som man blir över det översvallande mottagande man får, lika fundersam blir man över vad framtiden ska föra med sig för den här tynande gruppen Misionessvenskar.

Den svenska kolonin är ett veritabelt kulturreservat. Hur tar vi hand om det?

Motståndsmannen

När attentatsmännen tömt sina magasin i diktatorn Trujillos Chevrolet Bel Air och en 31-årig epok var på väg att ta slut stegade Tirso Mejía Ricart upp på Dominikanska Republikens generalkonsulat i San Juan på grannön Puerto Rico och sade frankt:

– Lämna era befattningar. Jag tar över!

Tirso Mejía Ricart är en levande legend i dominikansk politik. Han är professor i psykiatri och har skrivit ett 60-tal böcker i främst ämnena politik, historia och psykologi. Snart 80 år gammal är han fortfarande aktiv och vice ordförande i Partido Revolucionario Dominicano.

Jag träffar honom i hans hem i Santo Domingo en lördagseftermiddag. Utanför fönstret skvalar regnet i en tropisk storm. Tirso har varit så sjuk att man befarade att han inte skulle överleva, men han har hämtat sig, tar sig tid, är vänlig, och berättar livfullt om de svåra åren då dagens moderna demokrati föddes. Han var ung student och politiskt engagerad även om han försöker tona ned sin egen betydelse.

– Det var bland oss studenter som revolten vaknade, säger han.

När den avskydde diktatorn Rafael Trujillo mördades i slutet av maj 1961 befann Tirso Mejía Ricart sig i exil på Puerto Rico. Han tillhörde en grupp, Frente Cívico Revolucionário, som hade planerat att genomföra ett attentat mot Trujillo.

– Vi skulle placera en bomb i en kloak, i en vägbrunn för dagvatten, som löpte ut i havet alldeles i korsningen av strandpromenaden Malecón och gatan Máximo Gómez.

Just där brukade diktatorn sätta sig en stund och vila efter förmiddagens motionspromenad längs havet. Ännu idag rinner vattnet i en rännil ut i havet just här. Jag går dit efter mötet med Tirso, sätter mig

en stund på en bänk i betong. Kanske en av de som Trujillo brukade slå sig ned på. Längs Malecón vajar palmerna mellan Karibiens vågor som slår in mot den eroderade kusten och det påträngande trafikbruset. Med jämna mellanrum passerar en taxi eller en lastbil med bilradiomusik på hög volym.

– Det skulle bli en jättesmäll av bomben, säger han, och låter på latinskt manér händerna illustrera vad som skulle hända.

Attentatet var tänkt att följas av en statskupp.

Det blev aldrig så. I Tirsos grupp fanns en förrädare. Han låter inte bitter när han berättar. Han har haft tid att bearbeta det som hände för mer än 55 år sedan.

Resultatet blev att Tirso hals över huvud fick fly från landet. Hade han blivit gripen av polisen hade slutet bara kunnat bli ett. Han hade suttit i fängelse tidigare och hade en bror som tidigare dödats av polisen.

Exakt hur det gick till när Tirso flydde till det amerikanska Puerto Rico vill han inte berätta. Inte ens familjen vet. Det finns rykten, som han bara ler hemlighetsfullt åt, utan att bekräfta eller dementera.

En närstående till Mejía Ricart säger att det berättas att Tirso flydde med amerikansk hjälp till Puerto Rico. Gömd i en tunna. En tuff, men livsnödvändig, reträtt för en man vars katalanske förfader kom till Västindien med Columbus på dennes andra resa.

USA, som tidigare hade stöttat Rafael Trujillos diktatur, hade kring 1960 fått nog av den vedervärdige diktatorn som uppges haft omkring 50 000 liv på sitt samvete.

Hade amerikanerna de här åren vänt sig emot Trujillos blodiga diktatur, så hade han andra kontakter som inte visade några moraliska skrupler. Via firma Henry Wallenberg & Co sålde Erlanderregeringen i Sverige begagnade krigsflygplan från svenska flygvapnet, Mustangar och Vampires, men även pansarvagnar till den man som betraktades som Latinamerikas värste diktator.

I boken *Castro blev min fiende* har den svenske flygteknikern Lennart Engerby berättat hur de tidigare svenska planen medverkade när Trujillo och Dominikanska Republiken slog tillbaka ett invasionsförsök från grannön Kuba. Fidel Castro hade i övermod över den kubanska revoltens framgångar bestämt sig för att sprida revolutionen och störta ännu en diktator.

Castros Kuba anföll Dominikanska Republiken. Svensk personal såg till att planen och piloterna på San Isidrobasen hölls i trim. Det här är en svensk krigsinsats som genom åren fått föga uppmärksamhet, men som berättas bland annat på bloggen *lae.blogg.se*.

I samband med det kubanska invasionsförsöket greps Tirsos bror Octavio Mejía Ricart av Trujillos militärpolis. Det sägs att när Trujillos son Ramfis fick höra att Octavio gripits krävde att själv få förhöra honom. Octavio lär då ha spottat Ramfis i ansiktet.

Hur Octavio Mejía Ricart dödades eller vart kroppen tog vägen vet ingen. Ett vanligt sätt var att dumpa de avrättades kroppar i havet och låta hajarna ta hand om dem.

De svenska stridsflygplanen hamnade i hetluften igen några år senare när USA under president Lyndon B Johnson bestämde sig för att gripa in i ett uppblossande inbördeskrig och intervensera för att säkerställa att inte kommunisterna tog makten i republiken. Då hade svenskarna rest hem.

Hela den långa Trujillotiden var extremt blodig.

Under hans tid fördes till exempel en rent rasistisk hetsjakt på haitier. Längs den långa landgränsen till Haiti letades haitier upp och dödades, ofta höggs de ned med machetes. Upp till 30 000 haitier ska ha mördats på detta bestialiska sätt. Det har kallats persiljemassakern eftersom de fransk- och kreoltalande haitierna hade svårt att uttala det spanska ordet för persilja (perejil) utan att bryta.

Nobelpristagaren Mario Vargas Llosa har skrivit bestsellern *Bockfesten* om Rafael Trujillo. Boken handlar främst om Trujillos förkärlek för väldigt unga flickor, men även attentatet mot den avskydde diktatorn avhandlas detaljerat.

– Nu har den här höken ätit sin sista kyckling, ropade en av attentatsmännen när revolverar, kulsprutepistoler och karbiner öppnade eld mot Trujillos Chevrolet. Det var sju kilometer väster om huvudstaden Ciudad Trujillo, som kort därefter döptes om till Santo Domingo.

När jag frågar Tirso om Vargas Llosa varit korrekt i sin skildring av attentatet nickar han.

– Ja, det är i stort sett så det gick till. Vargas Llosa har bytt ut en del namn av hänsyn till efterlevande, men det var så det gick till, säger han.

På söndagsförmiddagen flanerar jag fylld av tankar längs Malecón.

Just i hörnet med Máximo Gómez där Tirso skulle ha lagt en bomb håller man på att sätta upp en scen och fixa med avspärningar. Det är i slutet av februari och Santo Domingo förbereder sig för karneval. Medryckande merenguemusik strömmar ur högtalarna och i spritbutikerna håller man rom på plastflaskor för att slippa glaskross på gatorna. På kvällen fylls gatorna av musik och människomassan i sin färggranna utstyrsel bildar ett sjungande gungande hav.

Non-smoking generation

Ombord på Spirit Airlines Airbus på väg ut på startbanan på Santo Domingos internationella flygplats Las Americas i Dominikanska republiken med destination Fort Lauderdale i Florida, tar pursern tag i mikrofonen för att hälsa alla välkomna och köra igenom programmet med de vanliga säkerhetsföreskrifterna.

Så kommer han till det där med rökningen.

Jag minns fortfarande tiden då det var fullt acceptabelt att sitta och röka under flygningen bara man gjorde det på platserna i den bakre delen av planet.

Däremot kommer jag knappt ihåg hur det luktade eller ens hur det kändes att sitta ombord i ett plan med fulla askkoppar i armstöden.

På en flygning mellan Sao Paulo och London med British Airways gick plötsligt larmet mitt i natten och ljuset tändes upp. Det var mitt över Atlanten och någon av passagerarna hade smygrökt på toaletten. Man sökte den skyldige och poängterade de stora riskerna med att röka och tända öppna eldar då planet befann sig långt ute över havet. Ingen gav sig tillkänna. Jag var finkänslig nog att inte skvallra på min närmaste medpassagerare, en överviktig brasilianare i medelåldern som dök ned i sitt säte, spände fast sig och andades ut. Vem som hade rökt på toaletten var ganska enkelt att räkna ut.

Tillbaka till lågprisbolaget Spirit Airlines, där på plattan på Las Americas, på väg mot startbanan. Pursern, som presenterat sig för oss ombord som Enrique Iglesias och de övriga i personalen med Beyoncé respektive Timberlake fortsatte på sin inslagna flåshumoristiska stil:

– Det här är en flight där rökning är totalförbjuden. Skulle nå-

gon ertappas med att röka är det böter på 2 000 dollar. Det är mycket pengar. Hade ni haft så mycket pengar hade ni flugit med ett annat bolag.

Jag tänkte att det nog låg något i det.

En biologisk skattkammare

En häger lyfter med tunga vingslag, viker av från den öppna vattenleden och försvinner ut över våtmarkerna, när den flatbottnade träskbåten varvar upp sin enorma propeller bakom våra ryggar och skjuter fart ut i Floridas biologiska skattkammare - Everglades.

Södra Florida är inte bara stränderna, paraplydrinkarna och golfbanorna vid Miami Beach. Det är också nationalparken, världsarvet, biosfärområdet Everglades. Som inte är ett träsk utan en väldigt bred, grund och långsamflytande flod.

- Ni behöver inte vara oroliga för att drunkna om ni ramlar ur båten. Här är sällan mer än trettio centimeter djupt, säger guiden och föraren till den flatbottnade båten när han drar på gas.

Som mest är den här annorlunda floden sextio miles (cirka 95 kilometer) bred.

I slutet av 1970-talet blev Everglades ett av Unescos biosfärområden och då inleddes arbetet i blygsam skala med att restaurera denna unika naturmiljö med sin biologiska mångfald, som betraktas som ett av världens mest hotade ekosystem.

Här lever hundratals fågelarter, tusentals alligatorer, sjökor, sköldpaddor, ormar och fortfarande ungefär 135 pumor. Floridas puma, eller som den kallas *the Florida panther*, betraktas idag som världens mest utrotningshotade djurart.

- Det största hotet mot pantern är faktiskt trafiken, berättar guiden Emilia Hakansson, en ung amerikanska med svenska rötter, som läser biologi på universitetet med sikte på att bli veterinär.

I fjol kördes 21 av pantrarna ihjäl. Det är en utarmning av ett redan hårt decimerat bestånd med mer än 15 procent.

Två huvudleder korsar Everglades. Det är Alligator Alley som går rakt västerut från Fort Lauderdale och Tamiami Trail som lö-